

УДК:
330.341.4(497.11)“20”

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXII) IX, vol=24
Бр. 2 / 2010.
стр. 235-260.

Александар Новаковић, Милена Пешић**
Институт за политичке студије, Београд*

**СРБИЈА У ТРАНЗИЦИОНОМ
ЕКВИЛИБРИЈУМУ
– императиви превазилажења стања
блокираних реформи –*****

Сажетак

Овај рад се бави анализом основних транзиционих фаза у Србији након октобарских промена од 2000. године. Имајући у виду богато транзиционо искуство посткомунистичких земаља, истакнута је негативна оцена досадашњег транзиционог развоја који је окарактерисан као „посебан случај“ неуспешних и недовршених реформи. Након почетних позитивних корака реформских политика, трансформација земље је заустављена уласком у „транзициони еквилибријум“ – стање залеђених и пролонгираних промена – који највише одговара првобитним транзиционим добитницима, утицајним групама и појединцима из политике. Анализом преломних тачака недавне политичке прошлости која је довела до поразних резултата аутори констатују да се основни проблем блокиране транзиције састоји у чврстој симбиози политике и економије на свим нивоима друштвеног живота. Овакво стање је опасно, јер дугорочно може угрозити крхки напредак остварен у сфери политичких слобода и изградњи демократије у Србији. Стога се основни задатак сваке будуће реформске политике види у рас-

* Истраживач сарадник у ИПС, Београд

** Истраживач сарадник у ИПС, Београд

*** Рад је настао у оквиру научног пројекта „Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији“ (149057 Д), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

кидању ове везе и окретању ка истинским транзиционим императивима. Ти императиви подразумевају неодољно извршавање читавог сета транзиционих мера: економску либерализацију, довршетак приватизације уз претходну денационализацију и реституцију, смањивање државне администрације и изградњу институција владавине права.

Кључне речи: транзиција, транзициони еквилибријум, економска либерализација, владавина права, ЕУ.

Феномен транзиције, схваћен као специфичан процес друштвених трансформација карактеристичних за земље источне и централне Европе, био је у жижи домаће јавности у кратком периоду након петооктобарских промена. Данас се чини да ова проблематика више не представља основни фокус интересовања политичких чинилаца, друштвене науке али и шире јавности. Као да је и сама реч „транзиција“ постала *passé* и да је њено место заузела синтагма „европске интеграције“. Без сумње је да процес придруживања ЕУ – као један од основних приоритета владајуће политике и место генералног друштвеног консензуса – представља одређен вид „транзиције“. Ипак, значење речи „транзиција“, као техничког термина, не исцрпљује се у синтагми „европске интеграције“. За све земље које су претендовале на чланство у ЕУ процес транзиције представљао је први корак ка испуњавању такозваних „копенхашких критеријума“, које је Европски Савет донео још 1993. године.¹⁾ Реч је о сету економских и политичких стандарда чије испуњавање омогућава пуноправно чланство у ЕУ. Земље које достигну ове стандарде у принципу се не морају придружити ЕУ (иако се у пракси све придружују), те је на свакој појединој држави, њеној влади и парламенту да о томе одлучи. Критеријуми из Копенхагена представљају тадашњи одговор европских политичара на промене у целој Европи отпочете рушењем Берлинског зида. У том смислу процес транзиције претходи политици стандарда приступа ЕУ, те сам по себи представља историјску неминовност поновног успостављања, изградње, али и рехабилитације основних компоненти и вредности друштвеног поретка, који је у овом делу света постојао пре почетка Другог светског рата.

1) Општи копенхашки критеријуми су: „Стабилност институција гараната демократије, владавина права, људска права, поштовање и заштита мањина; постојање функционалне тржишне привреде као и капацитета да се издржи притисак конкуренције и тржишних снага у оквиру Уније; способност да се прихвате обавезе чланства, укључујући посвећеност политичким, економским и монетарним циљевима Уније. Интернет: http://ec.europa.eu/enlargement/enlargement_process/accession_process/criteria/index_en.htm

Процес транзиције је *цивилизацијски процес* трансформације друштва из комунизма у капитализам. Све комунистичке земље, садашње чланице ЕУ, кренуле су убрзано да се трансформишу након 1989. године. У том смислу транзиција означава један брз, радикалан и темељан раскид са социјалним, политичким и идеолошким завештањем комунизма. Овај процес је подразумевао, и још увек подразумева, читав низ неодложних мера чије испуњавање сврстава једно друштво у ред модерних и цивилизованих друштава:

- радикалну промену економског амбијента која треба да се изврши преко *процеса приватизације*,
- *реституцију* и *денационализацију* у комунизму одузете имовине,
- *дерегулацију* – то јест повлачење државе из привреде,
- *економску либерализацију* (укидање спољашњих и унутрашњих баријера развоју предузетништва), као и
- *успостављање владавине права и вишепартијског система*.

Реч је заправо о једном веома важном процесу размонтирања друштвеног и институционалног наслеђа комунизма. За сваку област која се трансформише постоје критеријуми и оптимални рок изводљивости. Рачуна се, на пример, да се ваљана приватизација може извршити веома брзо (без обзира на модел који се одабере), за само неколико година. Такође, мере економске либерализације се могу извести такорећи „преко ноћи“. Земље које су предњачиле у имплементацији ових реформи врло брзо су промениле своју својинску структуру, док су институционалне промене и изградња правног система трајали нешто дуже. Те земље биле су транзициони „победници“ или транзициони „шампиони“ (Чешка, Пољска, Мађарска, балтичке земље – нарочито Естонија). За разлику од њих, државе које су такође кренуле овим путем, попут Бугарске, Румуније, чланица ЦИС,²⁾ као и неких земаља Балкана (осим земаља бивше Југославије које због ратних прилика у том периоду нису отпочеле процес транзиције) нису успеле да обаве

2) Заједница независних држава - *Commonwealth of Independent States (CIS)*. *Freedom House* у својој публикацији *Nations in Transit 2009*, посебно категоризује неке од чланица ове групе у „ауторитарну осморку“. Након двадесет година транзиције, по мишљењу *Freedom House*, земље попут Азербејџана, Белорусије, Казахстана, Русије, Таџикистана, Туркменистана и Узбекистана, нису успешно завршиле политичку трансформацију, већ су само консолидовале наслеђени ауторитаризам. Видети Интернет: <http://www.freedomhouse.hu/index.php>

успешну и брзу транзицију, те су се неколико пута враћале на почетак, покушавајући да пронађу оптималан модел трансформације. Улазак Бугарске и Румуније у Европску Унију 2007. године за ове земље означава завршетак једног дела мукотрпног и дуготрајног транзиционог лутања.

Искуство двадесетогодишње транзиције посткомунистичких земаља, њен темпо, као и потребно време за имплементацију одређених реформских мера, упућују на закључак да постоје јасни критеријуми како за спроводљивост транзиције тако и за њену успешност. С друге стране, будући да процес транзиције представља цивилизацијску неминовност, сваки покушај његовог заустављања или блокирања, под изговором алтернативних решења, представља сигуран пут у стагнацију, а како показује транзиционо искуство Србије и неких других земаља, и својеврсни повратак у социјализам.

Подршка реформама, као и континуирана актуелност тематике транзиције, како код становништва тако и код владајућих *policy maker* чинилаца Централне и Источне Европе, омогућила је овим земљама да релативно брзо преброде оно што је познато као синдром транзиционих „порођајних болова“ (период адаптације услед рецесије након почетних реформи) и да се окрену новом сету институционалних промена и прилагођавању ЕУ стандардима и регулативи, док су земље Југоисточне Европе (нарочито државе бивше Југославије, Албанија, Румунија и Бугарска) пружале велики отпор трансформацији, и то на више начина.

Један од начина да се транзициони процес доведе у питање јесте покушај да се транзициона неминовност – изградња установа модерног поретка – локализује као уски „неолиберални“ подухват који се повезује са ширим глобалним процесом – глобализацијом.³⁾ Овај покушај је омиљен код интелектуалаца леве оријентације, код првих добитника транзиције, као и код оних крајње конзервативних и колективистички усмерених појединаца и група који су комунистичку парадигму заменили националистичком. Такав покушај дискредитовања транзиционих императива присутан је у свим земљама које пролазе или су прошле кроз овај процес, па тако и у

3) Данас је овај аргумент појачан светском кризом као „кризом капитализма“. Да је криза у Сједињеним Државама заправо производ превеликог мешања америчке државе у економију веома јасно се показује у тексту Мирослава Прокопијевића „Капитализам и криза“. Вид. Интернет: http://www.katalaksija.com/v2.0/index.php?option=com_content&task=view&id=123&Itemid=7, 1. мај 2010.

Србији. Реч је о идеолошком сукобу који цивилизацијску и историјску неминовност сагледава у координатама идеолошког пројекта осмишљеног из једног центра. Наиме, након краха биполарног света „нова светска империја“, оличена у Сједињеним Државама, наводно се подухватила активног преобликовања света, нарочито оних подручја која су постала предмет општих трансформација (Источна Европа) и која се налазе у географској близини и сфери утицаја некадашње совјетске империје. За већину противника убрзане друштвене трансформације транзиција је постала синоним глобализације. Будући да глобализација по оваквом схватању није природни и неминовни ток развоја посткомунистичких земаља, већ осмишљени политички пројекат руковођен из једног центра, логично је, али и пожељно, гледати на процес транзиције као по себи *негативан* процес. Када се прихвати оваква визура, већина мера које подразумева овај процес, као и вредности које му стоје у позадини постају неприхватљиве.

Други начин је да се из чисто психолошких разлога и политичких обзира негира неминовност транзиције. Будући да је транзицијски процес својеврсна социјална операција која подразумева доношење извесне количине бола становништву, она је крајње непопуларна и политичари је се нерадо подухватају.⁴⁾ Радије се опредељују за мање болне стратегије и „алтернативе“, одржавајући друштвени *status quo* уз помоћ механизма стране помоћи и позајмица од међународних организација и фондова. Чињеница је, ипак, да брзе и радикалне реформе по себи подразумевају непопуларност за оне који их спроводе – сваки прави реформатор је по правилу непопуларан, и он сам, као и влада коју води, тешко може издржати пун мандат на власти. Позитивна последица овог краткотрајног реформаторског ангажмана јесте немогућност повратка на стање пре имплементације реформских мера. Познат је пример естонског премијера Марта Лара (*Mart Laar*) чија је влада за само

4) Она је непопуларна како за политичке актере тако и за становништво. Ипак, за земље попут Чешке, Пољске, Словачке, Мађарске, као и у балтичким земљама, транзиција је у једном – почетном – периоду била веома популарна, јер ју је становништво доживљавало као истовремено симболично и фактичко дистанцирање од СССР-а, односно, комунизма. Ове земље су транзицију прихватиле као природан и пожељан процес, а не као нешто што је наметнуто – што објашњава и степен подршке јавности као и велика очекивања на почетку транзиције. Опсежније о овој теми видети Pamela Waldron-Moore, „Eastern Europe at the Crossroads of Democratic Transition - Evaluating Support for Democratic Institutions, Satisfaction with Democratic Government, and Consolidation of Democratic Regimes“, *Comparative Political Studies*, Vol. 32, No. 1, 1999, стр. 32-62

три године успела да спроведе структуралне реформе, као и комплетну приватизацију, чиме се естонско друштво врло брзо вратило на ниво БДП од пре почетка транзиције, и почело да производи значајан и константан друштвени раст.⁵⁾ Они који су дошли након овако спроведених реформи нису могли да пониште њихове резултате нити да врате ствари уназад. Реформатори бивају свргнути али достигнућа њихових реформи опстају.⁶⁾ Транзиционо искуство Бугарске, Румуније и Албаније документује другачији сценарио. Експеримент пролонгирања неминовног завршио се општим друштвеним колапсом, током 1996. и 1997. године.⁷⁾ Цена коју су ова друштва морала да плате била је сада знатно виша од оне коју би платила да су ове мере спроведене на време.

Све ово указује да се друштва која не поседују консензус око основних реформских политика опредељују за „безболнији“ пут, окрећући се наводним алтернативама, које фактички значе обуставање транзиције и продужавање опште друштвене стагнације.

Србија је практично последња земља Југоисточне Европе која је ушла у транзицију.⁸⁾ Са друге стране, она је имала ту срећу што је на почетку реформи, након 5. октобра 2000. године, имала на располагању акумулирана и систематизована транзициона искуства земаља које су прошле кроз овај процес. Ту срећу у несрећи, по свим показатељима, није успела да капитализује, те се данас, десет

- 5) Влада премијера Лара уредредила је реформску политику на следеће мере: 1) монетарна реформа која је подразумевала увођење валутног одбора, што је укинуло централну банку и довело до стабилизације домаће валуте; 2) отварање економије, што је убрзало прилив страних директних инвестиција; 3) свеопшта и брза приватизација (тендером и ваучерима); 4) изградња владавине права; и, 5) пореске реформе, увођење равне пореске стопе (*flat tax*) што је довело да бољег пуњења буџета. Вид. Mart Laar, *Estonia: Little Country That Could*, Centre for Research into Post Communist Economies, London, 2002.
- 6) Као што су постигнућа инаугуратора „шок терапије“ пољског реформатора Лешека Балцеровица (Leszek Balcerowicz). Иначе, неки аутори тврде да је историјат транзиционих дешавања потврдио ирелевантност дебате градуализам в.с. шок терапија: „оба приступа могу бити релевантна, избор једног или другог зависи од јединствених услова у земљи“ Видети Aleksandr Shkolnikov, Anna Nadgrodkiewicz „The Fall of the Berlin Wall: Twenty Years of Reform in Central and Eastern Europe“, *Caucasian Review of Interational Affairs*, Vol. 4 (1), Winter 2010, стр. 77.
- 7) Периодом хиперинфлације у Бугарској (преко 550 % у 1997. години) и финансијске кризе у Румунији 1996. године, као и потпуним распадом државе и социјалним (оружаним) немирима у Албанији током 1997. године. Уп. Malcolm Warner, *Management in transitional economies: from the Berlin Wall to the Great Wall*, Routledge, 2005, стр. 56.
- 8) То је разлог зашто се у разним прегледима транзиционих кретања током прве деценије трансформација, Србија ретко, или уопште, не помиње. Видети, на пример, извештај ЕБОР из 1998, табела 2.1.

година након почетка транзиције, а двадесет година од почетка и десет година од завршетка успешних посткомунистичких реформи, налази, великим делом, на њеном почетку, уместо на њеном крају. У литератури о транзицији често се помиње феномен „замке еквилибријума“ или „еквилибријум парцијалних реформи“.⁹⁾ Реч је равнотежи која се успоставља након првобитних транзиционих мера коју одржавају добитници из прве фазе трансформације, заједно са владајућим политичким естаблишментом. Њиховом интересу одговора блокирање и пролонгирање реформи, нарочито оних који се тичу унутрашње и спољашње либерализације и изградње институција владавине права. Мрежа повезаности *political friendly* привредника (тајкуна), корумпираних политичара, политичког популизма, демагогије и отпора становништва (пре свега оног његовог дела запосленог у државном сектору), блокира даље реформе и одржава погубно стање еквилибријума залеђених реформи.

Чини се да Србија, десет година од започињања структуралних промена, представља посебно неуспешан случај транзиције. Штавише, изгледа да сама идеја неминовности урбане трансформације и реформи не представља основну политику како оних који би требало да спроводе реформе – владајући политички естаблишмент, тако и оних који су им политичка опозиција. Стање транзиције у Србији упућује на једну парадоксалност: српско друштво се и даље налази на почетку транзиције, док главни протагонисти њеног политичког живота сматрају или да је ова транзиција такође завршена (бар у грубим цртама) и да се Србија налази „на корак од ЕУ“, или да Србија не треба да прође кроз онакву врсту транзиције коју су прошле све друге успешне транзиционе земље, већ да треба да крене неким својим „трећим путем“, који је далеко од „неолибералног застрањивања“ транзитолошких препорука. У наставку овог рада биће речи о узроцима овакве, блокиране и пролонгиране транзиције у Србији као и о томе које мере су неопходне ради превазилажења транзиционог еквилибријума.

УЗРОЦИ БЛОКИРАНЕ ТРАНЗИЦИЈЕ

Након деценије вероватно најмрачнијег периода у својој новијој историји – током које су практично поништени резултати модерног развоја – Србија се најзад, током октобра 2000. године, изборила за могућност темељних друштвено-политичких рефор-

9) Видети: *Transition, The First Ten Years*, World Bank, Washington D.C., 2002.

ми. Тамо где су се налазиле све транзиционе земље широм некадашњег утицаја „империје зла“ 1990. године, Србија се обрела тек деценију после – 2000. године. Дакле, на самом почетку опсежног процеса размонтирања наслеђа комунизма. Тезу по којој је Србија већ у деведесетим годинама прошлог века пролазила кроз извесну транзицију и изградњу политичке демократије, на начин трансформација земаља источне Европе, треба одбацити *grosso modo*. Оно што је постојало за време ауторитарне владавине Слободана Милошевића заправо је био мутирани социјализам, конзервативни облик политичког ауторитаризма и социјалистичке економије у обланди вишепартијског система. Овај би политички хибрид на крају двадесетог века – у коме су настајале нове демократије, а процес глобализације спајао неспојиво – готово извесно заузео највише место на лествици историјских бизарности и трагикомичних пројеката социјалног инжењеринга (раме уз раме са сличним гротескним пројектима из политичке савремености – попут оног белоруског председника) да последице које је произвео нису биле тако погубне. Ратови, огромни губици у људским животима, имовини и културном наслеђу, економска девастација, хиперинфлација незапамћеног обима у послератној историји, изолација и сукоб с најмоћнијим и најразвијенијим земљама света, као и нерешено питање територијалних граница, узроци су катастрофалне стартне позиције друштва које је требало да се реформише.

Ниједна нова чланица ЕУ није имала тако лошу стартну позицију. Нова власт морала је не само да ради оно што су радиле и друге транзиционе земље – да имплементира основни сет транзиционих мера – већ и да се разрачуна с политичким и криминалним наслеђем Слободана Милошевића. Штавише, док је за готово све источноевропске земље – осим, наравно, за земље „ауторитарне осморке“ – оријентација ка Западу и одвајање од Истока, као производ рушења гвоздене завесе, био императив и основно полазиште у изградњи/поновном успостављању новог/старог идентитета, Србија се, управо захваљујући мутираном систему деведесетих, нашла у дубокој кризи идентитета, без генералног консензуса о томе „коме се царству приклонити“. Сама дилема је погубна јер је заправо лажна. Србија не представља никакав изузетак у односу на оно што њена политика мора да уради уколико жели да изврши озбиљну трансформацију. Србија није, нити ће икада имати другог избора до оног који има на понуди читав регион у коме се налази.

Али та лажна, опасна и од старог режима наметнута дилема, опстала је и на почетку транзиције, стварајући плодно тло за раскол у политичкој сфери, и остајући сталан реметилац и изговор за одустајање од реформи, до дана данашњег.¹⁰⁾

Врло брзо, практично одмах по смени „старог режима“ револуционари су се разишли поводом свих кључних питања: перцепције недавне прошлости, њеног завештања, дубине проблема у којима се Србија налазила, начина опоравка земље и генерално њене оријентације, односа према Црној Гори, сарадње с међународном заједницом и судом у Хагу, као и горућим косовским проблемом. Присталице новог председника СРЈ, Војислава Коштунице, говориле су о правно-политичком, па и симболичком континуитету у односу на Милошевићеву еру, критикујући другу страну, предвођену премијером Зораном Ђинђићем, за „реваншизам“ и „насилни дисконтинуитет“. Овакве несугласице резултирале су непостојањем конзензуса око питања лустрације. Аргумент против лустрације, на основу кога је тражење одговорности за недела из деведесетих година (али и ранијег периода) пуки „реваншизам“, однео је превагу. Присталице брзих реформи нису успеле да покажу домаћој јавности, као ни коалиционим партнерима, да одговорност није исто што и реваншизам, те да за почињена зла, високу криминализацију друштва и економско пустошење, неко мора да одговара, ако не због исправљања грешака из прошлости онда сигурно због будућности. Ни искуство других посткомунистичких земаља није било од помоћи у овом случају. Све успешне транзиционе земље, нарочито Чешка, Мађарска и Пољска, спроводиле су лустрацију.¹¹⁾ Уместо свежег почетка и радикалног раскида са неславном прошлосту Србија је ушла у транзицију као дубоко разједињена,

10) Можда је најпогубнија „тековина“ милошевићевске ере урушавање рационалности генерално, како у политици тако и у свакодневном животу. У Милошевићевој Србији, једној затвореној, клаустрофобичној и шизофреној творевини, све се могло легитимно изврнути, „доле“ је могло бити „горе“, а „лево“ „десно“. Критеријуми и узуси рационалности, компаративне анализе и здравог реализма који уважава реални контекст светских дешавања и трендова, били су нешто чиме се званична политика најмање руководила и што је као модел односа према стварности сматрано погрешним, чак недопустивим.

11) Видети: Lavinia Stan, „The Politics of Memory in Post-Communist Europe: A Comparative Analysis“, Colloque «*Expériences et mémoire: partager en français la diversité du monde*», Bucarest, (septembre) 2006; Kieran Williams, Aleks Szczerbiak, Brigid Fowler „Explaining Lustration in Eastern Europe: 'A Post-communist politics approach'“, *SEI Working Paper*, No 62, (March), 2003.

дезорјентисана и располућена земља.¹²⁾ Уместо да представља по-четак дугоочекиваног краја комунизма и његове касније трансмутације – „шести октобар“ 2000. године је постао симбол изневерених нада и очекивања, као и распламсавања новог/старог сукоба и подела око круцијалних питања за будућност српског друштва.

Уласком у период двовлашћа (савезни ниво и републички ниво власти), сукобљених политичких парадигми и програма реформе земље, Србија је од почетка била осуђена само на парцијалне реформе. Стога, када се размишља о одговорности за успех/неуспех преображаја земље у том, првом периоду транзиције, мора се имати на уму и ова чињеница, и у њој треба тражити узроке за садашњи незадовољавајући транзициони биланс. Наслеђени проблематични однос с партнером у федерацији – Црном Гором (који се заправо тицао опстанка саме федерације), оштро супротстављање председника Коштунице идеји сарадње с Хашким трибуналом¹³⁾ и, генерално, конфронтација два нивоа власти по свим важним питањима, стопирали су бржу интеграцију земље у свет и спречили стављање тачке на дуготрајни симболички и вредносни раскол/рат у оквиру српске политике.¹⁴⁾ Од тог тренутка се Србија – иако у знатно промењеним околностима и повољнијем положају у односу на амбијент деведесетих година – поново враћа истим дилемама, структуралним размимоилажењима и несугласицама. Влада премијера Ђинђића се окреће економским темама, у нади да ће напредак на том пољу искристалисати перцепцију у јавности о про-реформским и антиреформским политичким снагама и, посредно, појачати подршку становништва за политику бржих промена. Но, оваква стратегија је принципијелно била погрешна, јер се економске реформе не могу одвијати у вакууму, будући да подразумевају дубоко засецање друштвеног ткива и дотицање свих сектора живота једног друштва. Иако пут од „плана ка тржишту“, односно од планске привреде ка капиталистичкој привреди, подразумева одре-

12) Што је било присутно како на формалном тако и на фактичком плану. На савезном нивоу и у договору с црногорским партнерима – присталицама Слободана Милошевића – председник Војислав Коштуница је водио државну политику у отвореној супротности према званичној политици на републичком нивоу, којим је руководио тадашњи премијер Зоран Ђинђић.

13) Уз изговор да се сарадња с овим судом мора формално операционализовати у виду регулативе по узору на хрватску – иако је у формалном смислу сарадња с овом међународном институцијом прихваћена и ратификована потписивањем Дејтонског споразума од стране Слободана Милошевића 1995. године.

14) „Ни Бели двор, ни Бела кућа“ постала је метафора нове/старе политичке и симболичке оријентације Србије. У питању су речи тадашњег председника СРЈ. Вид. *Време* број 472, 22. јануар 2000.

ђене, конкретне реформске захвате и техничке поступке, увођење институција слободног тржишта не тиче се искључиво економске сфере живота, већ подразумева читав низ системских прилагођавања (подједнако вредносних и институционалних) које за последицу имају комплетну друштвену трансформацију. Све те мере није било могуће извести без интеграције Србије у међународне токове, сарадње у оквиру региона, као и улазак у све важне међународне институције. Само земља у којој влада мир, политичка стабилност и која је фактички и симболички интегрисана у поредак свога окружења и развијеног света, може имати дугорочне користи од либералне економије.¹⁵⁾ Да би друштво имало корист од слободног тржишта неопходно је да се оно развије, а да би се развило нужно је да поред процеса приватизације, либерализације, стабилне монетарне климе, фискално одговорне државе, чврсте гаранције власничких права и кредибилног правног система који се гради у друштву које се трансформише, такође постоји политичка стабилност и друштвени консензус око генералног усмерења земље. Тек када су задовољени ови услови могућ је значајан економски раст и прилив иностраних инвестиција. Затворена, монополизвана и тајкунизована економија не може привући никога, нарочито не велике и кредибилне улагаче. Такву економију производи и подстиче погубна политика, а земља са крупним политичким проблемима ни у ком случају не може бити примамљива за улагање и, генерално, сарадњу и уклопљеност у међународну поделу рада. Управо су те врсте трансформација биле блокиране политичким сукобом највиших инстанци власти. Политика је поново постала основна препрека просперитету, па самим тим и регуларном одвијању транзиције.

Реформске захвате с почетка транзиције морало је да прати решавање крупних политичких проблема, без чега квалитетна имплементација даљих реформи није била могућа.¹⁶⁾ Без обрачуна с криминалним наслеђем прошлости, без реформисања служби безбедности, отварања досијеа из доба комунизма и Милошевићевог времена, без сарадње са судом у Хагу као и без отворене и

15) Економске реформе у смислу опсежне дерегулације и либерализације могу имати успеха и у ауторитарним режимима. Пример Чилеа под владавином генерала Пиночеа најинтересантнији је у том погледу.

16) „Политички развој и економске реформе су блиско повезани. Политички системи подстичу политичаре да доносе одређене одлуке економске политике; избор реформи обликује конфигурацију друштвених група и расподелу моћи, што утиче на структуру и функционисање политичког система.“ Видети: *Transition, The First Ten Years*, World Bank, Washington D.C, 2002, стр. xxiv.

пријатељске политике према суседству није могло бити успешних економских реформи. Штавише, оне су подразумевале и претпо-стављале све то, те је покушај прве демократске владе да на мала врата уведе суштинске промене унапред био осуђен на неуспех. Када су се најзад реформске снаге подухватиле – без обзира и на-супрот некадашњем коалиционом партнеру, тадашњем председни-ку СРЈ – решавања крупних политичких питања, једног на начин убрзавања и промтног стављања на дневни ред (проблем Косова), а другог у виду затварања (сарадња са Хагом), реформе у Србији, као и почетни оптимизам и подршка становништва, бивају зауста-вљени убиством премијера 2003. године.

Неуспех и заустављање реформи с почетка транзиције говори о томе да политичка елита није успела да адекватно реши проблем негативног наслеђа из периода Милошевићеве власти, али ни да одговори на основне изазове транзиције. Убрзане реформе прве демократске владе нису биле одлучујуће јер није пређен онај праг који се у транзиционој литератури описује као тачка после које не-ма повратка назад – излазак из транзиционог еквилибријума. За-право, првобитни добитници транзиције и парцијалних реформи добили су прилику да учврсте свој положај и да уз помоћ политике успоравања и заустављања темпа транзиције омогуће себи додатну корист. Нова влада Војислава Коштунице (2004-2007), заправо ма-њинска влада која је обезбедила подршку неререформисане Соција-листичке партије Србије, покушала је да се обрачуна са крхким на-слеђем започетих реформи у Србији. То је најпре учињено за време мандата министра Драгана Маршићанина када је процес привати-зације не само заустављен (ни једно једино предузеће није продато за годину дана), већ и начелно доведен у питање, под изговором да је неопходно „преиспитати“ сву дотадашњу праксу приватизације. Једна од првих ствари које је учинила нова влада било је и укида-ње веома либералног закона о раду (мењањем његових основних одредби) – вероватно једног од најзначајнијих реформских потеза Ћинђићеве владе, као и смењивање гувернера Народне банке (ван добре праксе и процедуре уобичајене за ову функцију).

Уз заустављање започетих реформи Коштуничина влада је истовремено повећала администрацију, а ту праксу су наставиле и касније владе. Ћинђићева влада је успела да успостави макроеко-номску стабилност и да смањи инфлацију са 40% у 2000. година на

7,1% у 2004. години (крај мандата владе Зорана Живковића), а Коштуничиној влади је пошло за руком да у 2005. години удвостручи инфлацију (15,6 %¹⁷⁾). Такође, од најављиваног усвајања закона о денационализацији и реституцији није било ништа¹⁸⁾. Штавише, ова влада је покушала да се обрачуна не само с економским мерама својих претходника, већ и с политичком симболиком и сетом вредности претходника. Током њеног мандата реформе у Србији су заустављене, Србија је ушла у еквилибријум од кога су највеће користи имале интересне групе и утицајни лобији. Из тог транзиционог еквилибријума Србија није изашла до данашњег дана. Политичке димензије проблема, попут питања статуса Косова и осамостаљивања Црне Горе, коришћене су као главни изговор за успоравање и блокирање транзиције. За време ове владе реформе су постале непопуларне, јер су се везивале за настојања претходне политичке гарнитуре. Не само да није извршена лустрација, већ је успостављена рехабилитација људи и групација „старог режима“. У питању нису биле реформисане стране левице, које су се појавиле на политичкој сцени Источне Европе након периода повлачења и унутрашње трансформације, већ исте, нерепформисане странке старог режима. „Реформске“ мере ове владе сводиле су се на доношењу великог броја закона усклађених с регулативом ЕУ. Измене у регулативи нису пратиле и структуралне реформе, пре свега наставак приватизације, почетак реституције и денационализације, смањење државне администрације и либерализација у економији.

Прва влада Војислава Коштунице остаће запамћена као влада која је питање реформи ставила у други план ради решавања крупнијих националних и државних проблема. Све владе које су потом уследиле – друга, краткотрајна, влада Војислава Коштунице (2007-8) и садашња влада Мирка Цветковића – наставиле су овим путем, занемарујући раније транзиционе императиве. Од тог периода, нарочито уласком демократске странке у другу владу Војислава Коштунице и победом Бориса Тадића на председничким изборима (2008), идеја ЕУ интеграција постаје синоним транзиције и реформи у Србији.¹⁹⁾

17) Према подацима Завода за статистику из 2005. године. Вид. <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/index.php>, 5. март, 2010.

18) Овај веома важан закон би требао да се нађе у парламенту у првој половини 2010.

19) Актуелност тематике транзиције, компаративног приступа у разматрању могућности брзине и квалитета реформи у Србији, заменила је „мантра“ о „европским интеграцијама“. За текућу политику спољашње усвајање и усклађивање закона са законима ЕУ представља главни доказ транзиције и реформи. Излазак Србије на

Основна последица овог „помака“ у вођењу политике земље састоји се, *прво*, у задржавању значаја, обима и структуре државе каква је наслеђена из ранијег периода. То је модел социјалне државе, или државе благостања, умивене варијанте демократског социјализма. Таква концепција је супротна транзиционим императивима размонтирања комунистичког наслеђа и мењању представе о улози и сврси државе у друштву, као и о односу појединца и државе. *Друго*, цементирање транзиционог еквилибријума, као основне запрехе даљим реформама.

Србија се, дакле, није подухватила озбиљних реформи – које, пре свега, значе радикално и значајно смањење државне администрације, довршавање приватизације (нарочито великих државних фирми), економске либерализације и свега онога кроз шта су пролазиле земље у транзицији – већ се определила за додатно јачање утицаја политике, како у привреди тако и, генерално, у свим аспектима друштвеног живота. Данас је држава Србија главни послодавац, главни зајмодавац, главни гарант. Уместо да је дошло до значајног смањења администрације, свака нова влада је експоненцијално расла. Штавише, раст државе се огледа и у повећању броја њених органа, новим функцијама у оквиру постојећих ресора и нарочито рапидним умножавањем броја државних агенција.²⁰⁾ Овај податак генерално документује негативан транзициони правац, у коме се доминација политике у једном друштву убрзано повећава – уместо да се смањује, насупрот основним императивима реформи који се огледају у смањивању/укидању етатизације друштва и изградњи умерене или ограничене владе.

С друге стране, последица овог експоненцијалног раста државе у свим сферама живота је и то да грађани несвесно, а у ствари наметнуто, усвајају једно погрешно и опасно схватање улоге државе у животу људи генерално. По оваквом схватању, које се у основи базира на позитивној концепцији слободе,²¹⁾ држава је ту да реша-

„белу Шенген листу“ као и потенцијално прихватање кандидатуре за чланство у ЕУ представља главни врхунски аргумент да се Србија заиста реформише.

20) У Србији има више од 100 агенција, регулаторних тела и других врста владиних органа: „У Србији постоји 46 агенција, комисија, фондова и других регулаторних тела владе, према списку који је на свом сајту објавио владин Савет за свеобухватну реформу прописа, односно јединица за спровођење реформе ... У тој групи, међутим, није обухваћен списак републичких органа, организација, служби које нису категоризоване као регулаторна тела а налазе се на републичком буџету, којих, према евиденцији овог владиног тела има укупно 54.“, *Тањуг*, 29. септембар 2009.

21) Вид. Исаија Берлин, *Четири огледа о слободи*, Филип Вишњић, Београд, 1992, стр. 200-260.

ва све проблеме, да буде у све укључена и да, једном речју, *све* од ње зависи. Зато није чудно што већина грађана која није директно укључена у политику несвесно подржава овакав модел односа држава-појединац, окривљујући при том за неуспешну реализацију саме реализаторе игре, али не и саму игру (модел неуспешне транзиције или концепцију демократског социјализма). Погледи „обичних“ људи су стога стално уперени ка горе – ка држави и њеним званичницима. Становништво је немоћно јер живи у уверењу да неко други треба да решава проблеме, а тај „други“ то не чини. Стога једина нада остају избори, али искуство претходних неколико изборних циклуса је поразно – свака нова влада одржава погубни еквилибријум. То је зачарани круг неуспеле транзиције.

Највеће користи од оваквог концепта заустављених и конзервираних реформи имају политичари на власти и њима блиски привредници. Први су против наставак реформи јер политички ангажман представља добру инвестицију, како тренутну тако и будућу, како за њих саме тако и за њима блиске људе. Овима другима не одговарају даље реформе, јер оне подразумевају наставак либерализације што значи излагање домаћих привредних „шампиона“ конкуренцији и отвореној тржишној утакмици у којој вештачко креирани монополи постају лаки плен динамичних, успешних и на конкуренцију навикнутих тржишних субјеката. Опстанак на власти, уз одржавање политичког и економског *status qua*, главни је приоритет политике у Србији, приоритет који се доста успешно маскира наводним реформских успесима у приближавању и потенцијалном придруживању ЕУ. Таква стратегија ипак не може да замагли и прекрије чињеницу катастрофалног транзиционог биланса Србије у овој деценији. На основу истраживања степена економских слобода из 2010. године, коју је направила Херитиџ фондација (*Heritage Foundation*) Србија се налази на незавидном 104. месту (од 179 анализираних земаља), са скором 56,9 (од максималних 100%) и напретком у односу на претходно истраживање од читавих 0,3 %, и то између Бутана (103) и Алжира (105), а у друштву земаља попут Замбије, Кеније, Свазиленда, Камбоџе, Вануатуа. Од земаља с којима се Србија обично пореди једино лошије стоји Босна и Херцеговина, на 110 месту. Када се упореди положај земље

са степеном економских слобода земаља у окружењу и успешних транзиционих привреда види се да Србија не заостаје само за Хрватском (92), Словенијом (61), Румунијом (63), Бугарском (75) већ и за Албанијом (53), Македонијом (56) и Црном Гором која се налази на 68 месту, са скором 63.6 и напретком од 5,4%!²²⁾

С друге стране, висока државна потрошња од 44,2 % БДП, инострани дуг који се од 13, 575 милијарди долара из 2003. године, попео на 34,064 милијарди долара²³⁾ у 2009. години²⁴⁾ (средства од задуживања су, по свему судећи, завршила у чистој потрошњи, без реализације и једног јединог крупнијег инфраструктурног пројекта или реформе), нестабилан курс и агресивна политика Народне банке која је у протеклих пар година коштала више од две милијарде евра девизних резерви (без нарочитог ефекта у смислу толико жељеног враћања угледа домаћој валути), администрација која се рапидно шири у свим секторима – уместо да се смањује – свели су сваку реформску политику само на политичку тактику преживљавања до следећег изборног турнуса.

Након што се светска економска криза одразила на привредна кретања у Србији и када је стао прилив иностраних улагања, влада се нашла у нелагодној ситуацији у којој није могла да покрије текуће издатке и потрошњу средствима којима и није располагала. Решење је пронађено у иностраним позајмицама, пре свега од Међународног монетарног фонда (ММФ), али и од других држава, попут Русије, на пример. Договори са ММФ подразумевали су и радикално смањивање државне администрације, али до тога није дошло. Громко најављиван план државне реконструкције свео се на укидања фиктивних места у појединим министарствима, чак уз

22) <http://www.heritage.org/index/Ranking.aspx>, 31. март, 2010. Ови подаци јасно показују зашто је прилив страних директних инвестиција у Србију тако слаб и зашто никаква политичка демагогија и изговори не могу оправдати оне који су одговорни за овако поразне резултате економске политике.

23) Према Inez Vereijken, *Country report Serbia*, Country Risk Research, Economic Research Department, Rabobank, Nederland, Интернет: http://overons.rabobank.com/content/images/Serbia08_tcm64-74802.pdf, 2. март, 2010.

24) „Анализа задужености Републике Србије у периоду од 2000. године до сада показује да су се у области задуживања у иностранству испољиле негативне тенденције које се огледају пре свега у енормном повећању апсолутног износа спољног дуга и у повећању степена задужености земље. То значи да би у наредном периоду земља могла да западне у озбиљну дужничку кризу, која би у садејству с ефектима светске финансијске кризе могла имати изузетно негативне ефекте на привреду Србије“, Ружица Мрдаковић-Цветковић, „Задуженост Србије“, Интернет: <http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/zaduzenost-srbije.html?alphabet=1>, 2. април, 2010.

повећавање броја радних места у одређеним државним секторима.²⁵⁾

Оваква дешавања су очекивана, будући да је садашња влада сачињена од врло шаролике групације странака и појединаца, што омогућава високи уцењивачки потенцијал сваког актера ове коалиције. У таквој ситуацији и најмања несугласица може довести до пада владе, па зато цену одржавања „политичке стабилности“ намиривањем посебних интереса коалиционих партнера плаћа становништво које је највише погођено изостанком структурних реформи.

Толико најављивани бенефити од политике „кохабитације“ и изградње „политичке стабилности“, политике коју је инаугурисао и у неколико наврата промовисао садашњи председник Републике, само су одвели Србију даље од неминовних прилагођавања и реформи у правцу чисте партократије и економског таворења, елиминишући сваки ентузијазам у становништву према могућности промена путем постојећих механизма вишепартијског система и демократије у Србији. Оно што је крајњи продукт такве политике у последњих седам година јесте чврста симбиоза економије и политике, која представља озбиљну препреку свакој будућој реформској влади.

Овакав економски биланс у догледно време може поништити и политичке реформе у Србији. На дуже стазе економске слободе по правилу доводе до повећаних захтева за политичком либерализацијом, али тамо где оне нису обезбеђене и не постоје, веома лако може доћи до угрожавања постојећих политичких слобода, те је појављивање неког новог аутократе сценарио који не треба унапред одбацити.²⁶⁾ Дакле, институције стабилних власничких права, отворене економије и владавине права добар су гарант не само економског просперитета већ, дугорочно, и општег очувања слободе у једном друштву.

Када се подвуче црта развоја Србије у протеклој деценији, намеће се следећи закључак:

25) „Почетком 2010. године смањење државне администрације за 12 посто“, Интернет: <http://www.24sata.info/vijesti/regija/22862-Srbija-Pocetkom-2010-godine-smanjeње-drzavne-administracije-posto.html>, 2. април, 2010.

26) Упор. Милена Пешић, Александар Новаковић, *Слобода и јавност – одређење, проблематизација и значај*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.

- Србија није успела да искористи богата транзициона искуства земаља источне Европе,
- повољан имиц у свету након промена 5. Октобра 2000. године, као ни
- погодну економску климу у свету током ове деценије.

Светска криза из 2008. године само је до краја оголила транзициони неуспех Србије. Она је потврдила песимистичке опсервације економиста да је раст који је Србија продуковала током година транзиције пре производ повољне инвестиционе климе у свету, политике задуживања и иностраних донација, него првих плодова структурних реформи у Србији.²⁷⁾ Од транзиционог шампиона, како је најављивано почетком деценије, Србија је постала транзициони губитник. Од земље која је имала потенцијала да за врло кратко време сустигне успешне економије Централне и Источне Европе, Србија је постала мерило стагнације у региону заједно с Албанијом, Македонијом и Босном и Херцеговином. Последице таквог стања нису само економске, већ најпре и изнад свега психолошке: нема успешних реформи без генералног консензуса и подршке становништва према позитивним променама. Заправо, са сигурношћу се може констатовати да је најопаснија последица транзиционих „година које су појели скакавци“ губитак наде становништва у могућност квалитетних промена у Србији. Као деморалисано, дезоријентисано, истрауматизовано и пасивизовано друштво, Србија нема много шанси, бар не у догледно време, да се опорави од погубних последица пропуштених прилика и погрешних политика недавне прошлости. Оваква песимистичка констатација, ипак, не имплицира закључак да за српске транзиционе невоље нема лека.

РЕФОРМСКИ ИМПЕРАТИВИ

Као што је показало искуство транзиционих земаља, наставак започетих реформи и друштвени бољитак могући су само превазилажењем политичко економског еквилибријума установљеног током прве фазе трансформације – замке „пола пута“ између пређашњег система и новог поретка.²⁸⁾ Прелажењем овог прага тран-

27) Иако су свакако и оне, бар делимично, одговорне за овај раст. Рано предвиђање српског транзиционог неуспеха дато је у студији: Мирослав Прокопијевић (уредник), *Две године реформе у Србији: пропуштена прилика*, Центар за слободно тржиште, Београд, 2002.

28) Вид. Jacques Rupnik, „On Two Models of Exit from Communism: Central Europe and the Balkans“ у: Sorin Antohi, Vladimir Tismaneanu (eds), *Between Past and Future – The revo-*

зиција у Србији би добила нови моментум и додатни квалитет који би довео до урушавања и размонтирања постојећег система. Тај систем, који је у овом раду описан синтагмом „демократски социјализам“ – означава поредак у коме политика доминира над свим аспектима живота, а нарочито економском сфером, и који подстиче јачање „зависности од државе“ или етатистичког менталитета код становништва.

Шта овакав модел подразумева? Када у друштву постоји „зависност од државе“ у толикој мери да се појединац осећа као неко ко не сноси одговорност за сопствени живот, већ је силом прилика приморан да је препусти неком другом, у овом случају држави (партијама и утицајним групама које управљају државом), онда је реч о феномену „патерналистичке државе“ и превласти политике над животима појединаца.²⁹⁾ Класично либерална идеја државе, онако како је развијана још од времена Џона Лока, у смислу *ограничене владе*, полази управо од оваквог схватања негативних импликација агресивног етатизма. Модерна друштва су кроз дугу еволуцију институција и ослобађање од многих наслеђених стега ауторитаризма изградила политичке системе у којима постоје механизми обуздавања државе и њених агената, као и укидање доминације и нелегитимног мешања у оно што се сматра природним правима и слободама појединаца. Таква друштва се темеље на идеји заштите индивидуе и њених права од узурпације било које врсте коју може предузети неки колективни ентитет. У основи либералног схватања државе садржан је покушај помирења легитимне употребе силе у смислу обезбеђивања/осигурања (по природном праву загарантованог) поља слободе појединца и његових интереса. Улога државе у таквом поретку је сведена на негативни план, док друштво почива на вредностима индивидуализма.

Оваквом моделу супротстављен је концепт државе као активног учесника у животима појединаца – идеја „продуктивне“, за разлику од идеје „заштитничке“ државе.³⁰⁾ То је концепт патерналистичке и ауторитарне државе у коме је појединац пуки објект

lutions of 1989 and Their Aftermath, CEU Press, Budapest, 2000, стр. 3-14; Jan Zielonka (editor), *Democratic Consolidation in Eastern Europe*, Volume I „Institutional Engineering“, *Oxford Studies in Democratization*, Oxford University Press, 2001, стр. 243.

29) „Држава се сматра патерналистичком када преузима права и обавезе које, у ствари, треба да буду приватна ствар“, Vladimir Gligorov, *The State in the Balkans*, WIIW, Vienna, 1999, стр. 15.

30) Џејмс Бјукенен, *Границе слободе – између анархије и Левијатна*, Дерета, Београд 2002, стр. 96.

а не аутономни субјект доношења одлука и управљања животом. Такав однос државе према појединцу заједнички је многим идеологијама доминантним у овом делу Европе. Модалитет таквог односа остао је непромењен и током увођења вишепартизма у Србији, а у неким сегментима учвршћен, чак и унапређен (нарочито у време ратних фаза деведесетих) у односу на време социјализма осамдесетих година прошлог века. Демократија, дакле, није битно помогла у превазилажењу овог антицивизацијског структурирања основних друштвених релација. Демократија, сама по себи, не представља брану од ауторитаризма и врло лако може завршити у тиранији већине или демократији (тиранији мањине уз поштовање демократског формализма), уколико нису присутне институције ограничења и обуздавања принципа колективног одлучивања. Промене од 5. октобра само су осигурале један сегмент слободе од ауторитарног наслеђа „продуктивне“ и „агресивне“ државе али нису довеле до раскидања основне полуге контроле друштвеног живота коју држава, преко доминације и управљања сектором привреде, врши већ више од пола века. Србија је постала демократија, али је однос државе према економији остао социјалистички.

Непренебегавајући чињеницу одговорности појединачних политичких актера, треба јасно истаћи да је, без сумње, главни кривац за поразни транзициони исход сâм модел по којем се наводна транзиција одиграва – модел доминације политике, бирократије и утицајних група, над свим главним токовима друштвеног и економског живота. Насупрот таквом моделу, Србији је, као једној земљи у транзицији, потребан систем чије функционисање неће зависти од способности, поштења и добре воље политичара (чак и да све то заједно имају – то не гарантује успех), већ од одлуке самосталних и слободних појединаца, чланова друштва. У таквом једном поретку, или таквој једној Србији, грађани не би попут старих Египћана упирали поглед ка свемоћном фараону и његовом двору, већ би самостално управљали својим животом, онако како најбоље могу.

Зато је институција слободног тржишта – поред других институција, попут, на пример, цивилног друштва – која подразумева висок степен економских слобода, природна брана нелегитимном мешању државе у приватне послове појединаца. Појединци који само својим радом и независно од спољних интервенција државе, имају прилику да постигну просперитет у једном друштву, на крају ће то и постићи, бар у највећој мери. Просперитетни поједин-

ци направиле од друштва просперитетно друштво. Насупрот томе, погрешна концепција улоге државе подразумева да појединци за тако нешто нису способни, и зато је она патерналистичка по својој суштини. Друштва у коме економске слободе нису присутне нису слободна друштва, а у конкретном случају Србије треба рећи да је током последње деценије изграђен систем у коме сфера политике саму себе храни и увећава захваљујући успостављању следеће повратне везе: задовољавање посебних интереса захтева интервенцију државе која, да би изашла у сусрет овој тражњи, повећава свој обим и потрошњу путем задуживања, нерационалног пословања и упуштањем у пројекте које неће завршити. Како се посебни интереси никада не задовољавају, они поново, и сада потенцијално уз друге посебне интересе, покрећу нови круг потраживања, и тако у недоглед. Будући да не постоје санкције за оне који воде овакву политику не постоји механизам који ће актере политике натерати да се другачије понашају – јер се они, у основи, понашају рационално. Како је у Србији одабран модел који погодује и подстиче овакав ток друштвених релација и како опозиција и позиција не показују никакву спремност за излазак из овог зачараног круга, јасно је да ће се такво, експоненцијално ширење политике и доминација посебних интереса над интересима друштва наставити и у будућности. Оно што сада постоји у Србији, дакле, није систем институционализованих механизма провере и контроле власти (*check & balance*), већ *rent seeking* амбијент и такмичење политичких чинилаца и посебних интереса у обезбеђивању контроле над главним економским токовима и прерасподелама које нуди држава.

Решење за такав проблем транзиционог еквилибријума, од кога има користи само један мали слој становништва, налази се у одлучном и доследном раскидању везе политике и економије у друштву. У том смислу не треба да постоји разумевање за заобилазан пут реформи. Јер, стратегија „безболног“ прелаза из једног стања (стања неререформисаног друштва) у друго стање (стање реформисаног друштва) представља само изговор за изостанак реформи и политички популизам који производи катастрофалне последице. Таква стратегија је заправо изузетно болна, нарочито дугорочно. Краткорочно куповање социјалног мира, задржавањем старих навика и обећањима могућности постепених али учинковитих промена, помаже политичким интересима опстанка на власти али штети становништву. Свако одлагање неминовних мера на основу идеје изградње некаквог српског „трећег пута“ реформи представља си-

гуран пут у даљу друштвену стагнацију и осиромашење. „Трећи пут“ може бити само стари пут назадовања и изостанка суштинских промена. Прави пут је пут којим су прошле и друге транзиционе земље, те у том смислу не постоји никакав „чаробни штапић“ транзиције.

Основни предуслов правих реформи јесте, свакако, политичка воља власти да се у њих упусти, као и преовлађујући консензус код становништва да их подржи – барем у првој фази и на почетку мандата реформске владе. Да ли Србија има потенцијал за овакве реформе, и да ли је српска политичка елита уопште дорасла овом задатку, питања су на које се не може недвосмислено одговорити, иако се чини да су прогнозе песимистичке. Исход неких наредних избора се не може предвидети, као ни понашање потенцијалних победника. У сваком случају, будућа реформска политика морала би да прекине постојећи еквилибријум тако што ће спровести неколико веома важних структурних промена.

По Хаврилишину и Одлинг-Смију „утицајни кругови форсирају парцијалну транзицију, замрзнути еквилибријум ... са приватним власништвом али без конкурентног тржишта које обезбеђује једнак приступ предузетничким могућностима.“³¹⁾ Стога би први задатак владе вољне да предузме реформске кораке била унутрашња и спољашња либерализација економије, односно, укидање спољашњих и унутрашњих баријера пословању. По овим ауторима постоје четири кључне компоненте транзицијског процеса: стабилизација, приватизација, либерализација „тржишта да би се омогућила отворена конкуренција и слободан улаз“, као и „институционализација пракси које развијају тржиште, попут владавине права и сигурности власничких права“.³²⁾ Иако су посебни интереси и утицајне групе имале користи од прве две реформске мере, друге две им директно штете, јер угрожавају њихов монополистички положај и приморавају их на усвајање логике тржишног понашања.

С друге стране, процес приватизације се најзад мора завршити, али не било како. Приватизацију треба спровести тако да се „не приватизују монополи“, као ни да се државна предузећа не продају

31) Oleh Havrylyshyn, John Odling-Smee, „Political Economy of Stalled Reforms“, *Finance and Development, A Quarterly Magazine of the IMF*, Vol. 37, No. 3 (September), 2000, стр. 4.

32) Ibid., 3.

другим државама.³³⁾ Уз то, неопходно је и најзад извршити денационализацију и реституцију отете имовине, чиме ће се, бар делимично, исправити историјска, морална и цивилизацијска неправда нанета легитимним власницима, а Србија сврстати у ред цивилизованих земаља које не само декларативно и формално, већ *фактички* поштују и штите институцију приватног власништва.

Неопходно је да све те мере буду пропраћене убрзаном демонстрацијом државног апарата, што је више пута у овом раду истакнуто, јер без смањивања огромне државне потрошње, без укидање кејнзијанских пракси којима се руководе креатори економске политике – идеологије „јавних радова“ и „државног упошљавања“ по ударничким принципима прошлих времена – ни остале наведене мере није могуће спровести у мери у којој неће представљати само парцијалне реформе краткорочног ефекта. Смањивање државе у свим видовима значиће, у знатној мери, крај доминације посебних интереса над јавним – интересима државе и партија над интересима друштва.

У склопу свега реченог, треба још истаћи да реторичко залагање за „европске интеграције“ не значи много уколико се мере свакодневне политике најзад не окрену транзиционим императивима. Не значи пуно ни тражење оправдања због недаћа које је произвела светска економска криза, нити полагање наде у посебне мере „одбране од кризе“ засноване на кејнзијанским стратегијама. У том смислу Србија и њена реформска политика треба да се врати на колосек с почетка ове деценије, тамо где је практично и стала у спровођењу опсежних промена. Улазак у ЕУ, стога, није императив сам по себи, већ је прави императив структурална реформа земље. Није императив ни измишљање посебног пута домаћих реформи, јер је тако нешто немогуће и представља чист губитак времена које

33) „Не може се звати приватизација поступак у коме се продаје део (нпр. половина) државне фирме – то је само делимична приватизација и то је неприхватљиво. Еклатантан пример за ову деформацију и злоупотребу термина „приватизација“ је продаја дела Телекома. Поготово је неприхватљиво да се државне фирме продају другој држави што знамо из случаја НИС, али и других примера из прошлости (Милошевићева продаја Телекома 1997-8) – то је лажна приватизација, јер и даље је држава власник. Такође није приватизација кад се продаје државни монопол – то је тајкунизација. Државни монопол се замењује приватним монополем, наравно уз добру надокнаду (*rent seeking*) за политичаре који учествују у овој „власничкој трансформацији“. Није приватизација ни продаја национализоване имовине која има легитимног власника – то је наставак отимачине, прво назване „национализација“ па онда „приватизација“.“ Андреј Станимировић, „Реституција, дерегулација, приватизација – одмах!“ <http://www.katalaksija.com>, 2. април 2010.

Србија нема. Императив је, дакле, промптна имплементација сета транзиционих мера у циљу трансформације Србије у једну модерну, слободну и протржишно оријентисану земљу.

Aleksandar Novakovic, Milena Pesic

SERBIA IN TRANSITIONAL ECQILIBRIUM

– Imperatives of Overcoming State of Blocked Reforms

Summary

This paper presents analysis of the main transitional phases in Serbia after the changes from 5th October. Having in mind rich transitional experiences of post-communist societies, a negative evaluation on recent Serbian transitional developments is highlighted, and characterized as „special case“ of unsuccessful and unfinished reforms. After short period of positive changes at the beginning of the transition, state's transformation is blocked by entering into “transitional equilibrium” – namely, social condition of frozen and prolonged changes, which benefits early transitional winners, various interested groups and number of politicians. Through analysis of key points of recent political history responsible for unsatisfactory transitional outcomes, authors determine that the main problem of blocked transition lies in firmly established symbiosis of politics and economy at all levels of social life. This state of affairs is pernicious in the long run, since it can endanger shivery achievements of political liberalization and building of democracy in Serbia. Therefore, the main task of any further Serbian reform policy is seen as strategy of resolute breaking of the symbiosis and turning towards real transitional imperatives. These imperatives are assuming rapid completion of the whole set of transitional measures: economic liberalization, end of privatization process which is to be preceded by completion of the process of denationalization and property restitution, reducing size of state administration and building institutions of rule of law.

Key words: transition, transitional equilibrium, economic liberalization, rule of law, EU.

ЛИТЕРАТУРА

- Берлин И., *Четири огледа о слободи*, Филип Вишњић, Београд, 1992.
- Бјукенен Ц., *Границе слободе – између анархије и Левијатна*, Дерета, Београд 2002.

- Gligorov V., *The State in the Balkans*, WIIW, Vienna, 1999.
- Havrylyshyn O., Odling-Smee J., „Political Economy of Stalled Reforms“, *Finance and Development*, A Quarterly Magazine of the IMF, Vol. 37, No. 3 (September), 2000.
- Laar M., *Estonia: Little Country That Could*, Centre for Research into Post Communist Economies, London, 2002.
- Мрдаковић-Цветковић Р., „Задуженост Србије“, Интернет: <http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/zaduzenost-srbije.html?alphabet=1>, 2. април, 2010.
- Пешић М., Новаковић А., *Слобода и јавност – одређење, проблема тизација и значај*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Прокопијевић М., (уредник), *Две године реформе у Србији: пропуштена прилика*, Центар за слободно тржиште, Београд, 2002.
- Прокопијевић, М. „Капиализам и криза“. Интернет: http://www.katalaksija.com/v2.0/index.php?option=com_content&task=view&id=123&Itemid=7
- Rupnik J., „On Two Models of Exit from Communism: Central Europe and the Balkans“ у: Antohi S., Tismaneanu V., (eds), *Between Past and Future – The revolutions of 1989 and Their Aftermath*, CEU Press, Budapest, 2000.
- Shkolnikov A, Nadgrodkiewicz A., „The Fall of the Berlin Wall: Twenty Years of Reform in Central and Eastern Europe“, *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 4 (1), Winter 2010.
- Stan L., „The Politics of Memory in Post-Communist Europe: A Comparative Analysis“, *Colloque « Expériences et mémoire : partager en français la diversité du monde »* Bucarest, (Septembre) 2006.
- Станимировић, А., „Реституција, дерегулација, приватизација – одмах!“, <http://www.katalaksija.com>. 2. април 2010.
- *Transition, The First Ten Years*, World Bank, Washington D.C, 2002.
- Vereijken I., *Country report Serbia*, Country Risk Research, Economic Research Department, Rabobank, Nederland, Интернет: http://overons.rabobank.com/content/images/Serbia08_tcm64-74802.pdf, 13. март, 2010.
- Waldron-Moore, P., „Eastern Europe at the Crossroads of Democratic Transition - Evaluating Support for Democratic Institutions, Satisfaction with Democratic Government, and Consolidation of Democratic Regimes“, *Comparative Political Studies*, Vol. 32, No. 1, 32-62, 1999.
- Warner M., *Management in transitional economies: from the Berlin Wall to the Great Wall*, Routledge, 2005.
- Williams K., Szczerbiak A., Fowler B., „Explaining Lustration in Eastern Europe: 'A Post-communist politics approach'“, *SEI Working Paper*, No 62, (March), 2003.

- Zielonka J., (editor), *Democratic Consolidation in Eastern Europe*, Volume I „Institutional Engineering“, Oxford Studies in Democratization, Oxford University Press, 2001.

Овај рад је примљен 26. фебруара 2010. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. маја 2010. године.